

อุปลักษณเชิงมโนทัศน์เกี่ยวกับ “ข้าว” ในสังคมไทย

Conceptual Metaphors Using /khǎw/ (Rice) in Thai

ฤทัย พานิช¹

Ruethai Panich

¹ อาจารย์สาขาวิชาภาษาอังกฤษ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องอุปลักษณ์เชิงมนทัศน์เกี่ยวกับ “ข้าว” ในสังคมไทย มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ เพื่อวิเคราะห์ความหมายตามบริบทของคำว่า “ข้าว” เมื่อใช้เป็นอุปลักษณ์ และเพื่อวิเคราะห์มนทัศน์ทางความหมายเกี่ยวกับ “ข้าว” ของคนไทย โดยใช้ทฤษฎีอรรถศาสตร์ปริชาน และแนวคิดการจำแนก อรรถลักษณะในการวิเคราะห์ความหมายต่างๆ ของคำที่เกิดจากการปรากฏของ อุปลักษณ์ “ข้าว” โดยเก็บข้อมูลจากคำศัพท์ สำนวน สุภาษิต และคำพังเพยที่มีคำว่า “ข้าว” ประกอบผลการศึกษาพบว่า ความหมายของอุปลักษณ์ “ข้าว” มี 10 ประเภท ได้แก่ เครื่องบริโภค มนุษย์ เวลา บุญคุณ อาชีพ ผลประโยชน์ คุณสมบัติหรือคุณลักษณะ การมีเพศสัมพันธ์ สิ่งของ ซึ่งแสดงให้เห็นมนทัศน์ของคนในสังคมไทยว่า “ข้าว” ซึ่งเป็นพืชที่มีความสำคัญ และมีความผูกพันในการดำรงชีวิตของคนไทยจึงมีการถ่ายทอดความหมายของ “ข้าว” ให้มีความหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมไทย

คำสำคัญ : สำนวน สุภาษิต วิถีชีวิต อุปลักษณ์เชิงมนทัศน์ อรรถศาสตร์ปริชาน

Abstract

This article aimed to investigate aspects of the concept of Thai speaker as understood by rice in context and to analysis its conceptual metaphors in Thai. The data were collected from proverbs, idioms and aphorisms that compounded the expressions with **kha^๓w**. The analysis is based on Cognitive Semantics and componential analysis approaches.

The result shows 10 main categories of conceptual metaphors of rice. These are food, human being, time, obligation, career, utility, quality, sexual relations, and things.

From the study of the above metaphors shows that the concepts of Thai speakers towards rice are related with Thais way of life.

Keywords: Proverbs, Idioms, Way of life, Conceptual metaphor, Cognitive Semantics

บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม มีอาชีพปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก คนไทยจึงให้ความสำคัญกับ “ข้าว” มาก โดยสังเกตได้จากการมีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับข้าว ได้แก่ พิธีกรรมเพื่อบวงสรวง อ่อนนวย เสาียงทาย พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว พิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลอง โดยมีรูปแบบการจัดในแบบครอบครัว และที่เป็นส่วนชุมชน หรือสังคม (เอี่ยม ทองดี, 2537, คำนำ) พิธีกรรมที่รู้จักกันดี คือ พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ที่จัดขึ้นเป็นประจำในเดือนพฤษภาคมของทุกปีเพื่อประกาศให้ชาวนาทราบว่าถึงฤดูกาลทำนาแล้ว โดยกระทำพิธีร่วมกับพระราชพิธีพืชมงคล ซึ่งมีการทำขวัญเมล็ดข้าว และพืชพรรณต่างๆ พระสงฆ์จะสวดคาถาพืชมงคลเพื่อความเจริญงอกงามของพืชพรรณ นอกจากนี้ยังมีการนำข้าวไปใช้ในพิธีกรรมต่างๆ เช่น ในงานทำบุญเดือนสิบ ใช้กระยาสารท ซึ่งประกอบด้วยข้าว น้ำตาล น้ำนม น้ำผึ้งผสมกัน ในประเพณีการตักบาตรเทโว (เทโวโรหนะ) มีข้าวต้มลูกโยน ซึ่งเป็นห่อข้าวเหนียวมีหางยาว ในงานประเพณีวันออกพรรษา ประเพณีทำบุญตรุษ ใช้ข้าวเหนียวแดงเป็นของทำบุญที่สำคัญอย่างหนึ่ง เอี่ยม ทองดี (2537, หน้า 127) กล่าวในวัฒนธรรมข้าว : พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาว่าพิธีกรรมเป็นเครื่องผูกใจคนให้มีความเชื่อ มีค่านิยม มีบุคลิกภาพ มีทัศนคติตามสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏในพิธีกรรมนั้นๆ ขณะเดียวกันก็กำหนดเงื่อนไข และสถานการณ์ไว้ในพิธีกรรมด้วย เพื่อกระตุ้นให้คนได้แสดงพฤติกรรมออกมา เนื่องจากลำพังแต่ความเชื่อ ค่านิยม บุคลิกภาพ ทัศนคติ ไม่สามารถผลักดันให้เกิดพฤติกรรมขึ้นได้ พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งในการปลูกฝังพฤติกรรมทางจริยธรรมแก่สังคม และการที่จะเข้าใจวัฒนธรรมของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่ประกอบอาชีพกสิกรรมมายาวนาน จึงสามารถศึกษาผ่านประเพณีของพืชหลักที่ชนส่วนใหญ่เพาะปลูกสืบต่อมาแต่อดีตได้ ประภาศรี สีหอำไพ (2538, หน้า 9) กล่าวว่าภาษากับวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์

ที่ต่างส่งเสริมซึ่งกันและกัน เพราะภาษาบันทึกวัฒนธรรมเก็บรวบรวมไว้ ภาษาเป็นเครื่องมือสื่อสารที่สำคัญ สามารถสะท้อนวัฒนธรรมของเจ้าของภาษา การเรียนรู้วัฒนธรรมล้วนต้องผ่านภาษา ภาษาจึงเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม

การศึกษาวัฒนธรรม “ข้าว” ในสังคมไทย ผ่านการใช้ภาษานั้น สามารถเก็บข้อมูลได้จากการใช้ถ้อยคำหรือสำนวนเกี่ยวกับข้าว ทั้งนี้ข้อมูลจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542 (2546) ปรากฏคำว่า “ข้าว” จำนวน 120 คำ ในจำนวนนี้มีชื่อของอาหารทั้งคาวและหวาน ที่มีข้าวเป็นส่วนประกอบถึง 54 คำ เช่น ข้าวแช่ ข้าวเปือ ข้าวผัด ข้าวเม่า ข้าวหมก ข้าวหลาม ข้าวตู ปรากฏในสำนวน มีจำนวน 14 สำนวน เช่น ข้าวใหม่ปลามัน ข้าวก้นบาตร ตกถึงข้าวสาร ทุบหม้อข้าว นอกจากนี้ยังพบว่ามีถ้อยคำหรือสำนวนที่เกิดจากข้าวหรือกระบวนการผลิตข้าว อาทิ “ขึ้นหม้อ” หมายถึง ข้าวที่หุงแล้วพองตัวมากกว่าข้าวธรรมดา โดยนำมาเปรียบกับคนที่เจริญเฟื่องฟู “ท้องล้น” หมายถึง ข้าวสารที่หุงยังไม่สุกดี ยังมีแกนเมล็ดข้าวเหลืออยู่บ้าง “ลงแขก” หมายถึง การประกาศให้เพื่อนบ้านมาช่วยดำนาน “นาฟางลอย” หมายถึง นาที่ปลูกข้าวชนิดหนึ่ง นิยมปลูกในท้องที่ซึ่งมีระดับน้ำสูงตั้งแต่ 1-4 เมตร

การศึกษาเกี่ยวกับ “ข้าว” ในสังคมไทย พบว่าเป็นการศึกษาแนวคติชนวิทยา โดยประคอง นิมมานเหมินท์ (2549) ได้ศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมโดยใช้ข้อมูลเรื่องย่าขวัญข้าว จาก 3 แหล่ง ได้แก่ มณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน เมืองเชียงตุง ประเทศพม่า และไบธรรมล้านนา ซึ่งรวบรวมจากวัดที่อำเภอฮอด อำเภอเมือง และอำเภอแม่แตง ในจังหวัดเชียงใหม่ ย่าขวัญข้าวเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นขนาดสั้นที่แต่งขึ้นด้วยจุดประสงค์เดียวกัน คือ เป็นบทพระธรรมเทศนาสำหรับให้พระสงฆ์ใช้เทศน์ คำว่า ย่าขวัญข้าว แม่ขวัญข้าว แม่ข้าว หรือนางขวัญข้าว เป็นคำที่คนไทย และชนเผ่าไท ใช้เรียกแม่โพสพ มาก่อนการรับอิทธิพลภาษาบาลี สันสกฤต ส่วนสุจิตต์ วงษ์เทศ (2546) ได้รวบรวมคำบอกเล่า นิทาน ตำนาน ความเชื่อ เกี่ยวกับการกำเนิดต้นข้าวไว้ในหนังสือ

“ข้าว ปลา หมาก้าทาง ประชุมคำบอกเล่าเก่าแก่เกี่ยวกับกำเนิดต้นข้าว” ทั้งนี้ นิทานที่เป็นคำบอกเล่าเรื่องข้าวเก่าแก่ที่สุด มีอายุราว 3,000 ปีมาแล้ว และยังคงบอกเล่าสืบมาถึงทุกวันนี้ว่า หมาก 9 หาง เอาพันธุ์ข้าวมาให้คนกิน นอกจากนี้ยังมีการศึกษาเรื่องราวของข้าว และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าวที่เรียกว่า “วัฒนธรรมข้าว” ของเอี่ยม ทองดี (2537) ซึ่งเน้นวิเคราะห์ความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวและการทำนาที่เกี่ยวกับความสำคัญ ความเป็นมา ประเภท รูปแบบ เนื้อหา บทบาท และการเปลี่ยนแปลงรวมถึงผลกระทบที่มีต่อเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ในขณะที่งามพิศ สัตย์สงวน (2541, หน้า 6-39) ได้วิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย จากการศึกษาวิถีชีวิตของชาวนาไทยที่ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก โดยใช้กรอบแนวคิดด้านวัฒนธรรมข้าว (rice culture) อันประกอบด้วย ระบบเศรษฐกิจ (economic system) การจัดระเบียบทางสังคม (social organization) ระบบความเชื่อ (belief system) ประเพณีพิธีกรรม คติชาวบ้าน (folklore) ค่านิยมและโลกทัศน์ของชาวนา และกรอบแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (socioculture change) อย่างไรก็ตามยังไม่ปรากฏการศึกษา “ข้าว” ในด้านการใช้ภาษาว่าสามารถสะท้อนถึงมโนทัศน์ของคนในสังคมเช่นไร

เลคอฟ (Lakoff, 1980) กล่าวถึงอุปลักษณ์ว่าเกิดจากการใช้ภาษาในชีวิตประจำวันที่นำความหมายของคำไปใช้ในเชิงเปรียบเทียบ การใช้ภาษาในลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นถึงระบบความคิดของคนในสังคมที่ใช้ภาษานั้นๆ เพราะแสดงให้เห็นว่าผู้ใช้ภาษาเข้าใจถึงรูปภาษาที่เป็นนามธรรม โดยนำรูปภาษาที่เป็นนามธรรมนั้นไปใช้คู่กับรูปภาษา หรือนำไปเปรียบเทียบกับรูปภาษาที่เป็นรูปธรรมเพื่อที่จะทำให้เข้าใจได้ง่ายมากขึ้น เช่น I've invested lot of time in her. จากตัวอย่างจะพบว่าคำว่า “invested” ไม่มีความหมายเกี่ยวข้องกับ “time” เพราะแต่เดิมกริยา “invested” นั้นใช้ในบริบทที่เป็นรูปธรรม คือ เงินหรือทอง แต่เมื่อมาปรากฏในบริบทของเวลา (time) จะสะท้อนให้เห็นว่า

เวลาเป็นสิ่งมีค่าที่สามารถนำไปลงทุน และก่อให้เกิดกำไร แสดงให้เห็นว่ามีการเชื่อมโยงความคิดทางความหมาย โดยการถ่ายโยงความคิดจากแวดวงความหมายต้นทาง (source domain) คือ เงินและทอง ซึ่งเป็นรูปธรรมไปสู่แวดวงความหมายปลายทาง (target domain) คือ เวลา ดังนั้นอุปลักษณ์จึงแสดงมโนทัศน์ หรือ ความคิดและความเข้าใจของผู้ใช้ภาษาที่มีต่อสรรพสิ่งรอบตัวที่มีผลมาจากประสบการณ์ เพราะอุปลักษณ์มีพื้นฐานมาจากประสบการณ์ต่างๆ ของผู้ใช้นั้นเอง ไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์ทางร่างกาย (Bodily Experience) หรือประสบการณ์ทางด้านวัฒนธรรม (Cultural experiential) ก็ตาม

ในงานวิจัยภาษาไทยที่เกี่ยวข้องกับอุปลักษณ์ และการใช้ถ้อยคำที่แสดงให้เห็นมโนทัศน์ของผู้ใช้นั้น มีงานศึกษาไว้อย่างหลากหลาย เช่น อุทุมพร มีเจริญ (2542) ศึกษาความหมายเปรียบเทียบของคำศัพท์อวัยวะในร่างกายในภาษาไทย ทำให้ทราบมโนทัศน์ของอวัยวะในร่างกายของคนไทย 3 เรื่อง ได้แก่ ร่างกาย เป็นพื้นที่ เป็นเวลา เป็นคน และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคน อุษา พุดธิชัยวิบูลย์ (2544) ศึกษาอุปมาที่นำมาใช้เป็นอุปลักษณ์ในข่าวการเมืองไทย และมโนทัศน์ทางการเมืองของคนไทยจากอุปมาที่นำมาใช้เป็นอุปลักษณ์ ผลการศึกษาแสดงให้เห็นถึงมโนทัศน์ของคนไทยที่มีต่อการเมืองไทยว่าเป็นสงคราม การแข่งขัน การพนัน ธุรกิจ การแสดง การศึกษา การเดินทาง การโจรกรรม เครื่องเรือน และสิ่งมีชีวิต เปรมกมล สติเดชกฤษ (2551) ศึกษาความหมายของอุปลักษณ์จากอินเทอร์เน็ตในภาษาไทย ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นว่า ผู้ใช้ภาษาไทยมีมโนทัศน์เกี่ยวกับอินเทอร์เน็ต คือ “อินเทอร์เน็ตเป็นโลก” โดยมีพื้นฐานมาจากประสบการณ์ทางร่างกาย การรับรู้ทางประสาทสัมผัส สิ่งแวดล้อม ตลอดจนประสบการณ์การเรียนรู้ทางสังคมและวัฒนธรรม

จะเห็นได้ว่าอุปลักษณ์สามารถสะท้อนมโนทัศน์ หรือระบบความคิดของผู้ใช้ภาษา จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษามโนทัศน์ของผู้ที่ใช้ภาษาไทยที่มีต่อ “ข่าว”

ซึ่งมีความสำคัญต่อระบบสังคม ความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมของสังคมไทย

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์ความหมายเชิงบริบทของคำว่า “ข้าว” เมื่อใช้เป็นอุปลักษณ์
2. เพื่อวิเคราะห์มิติทัศน์ทางความหมายเกี่ยวกับ “ข้าว” ของคนไทย

วิธีการศึกษา

ใช้วิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยดำเนินการตามขั้นตอน
ดังนี้

1. ขั้รวบรวมข้อมูล

1.1 ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับข้าวในสังคมไทย อุป
ลักษณ์ และมิติทัศน์

1.2 เก็บรวบรวมข้อมูลที่ใช้ประกอบการค้นคว้า ได้แก่

1.2.1 ปทานุกรม สำนวน สุภาษิตและคำพังเพยไทย โดย
บุญศิริ สุวรรณเพ็ชร

1.2.2 พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิต โดย ราชบัณฑิตยสถาน

1.2.3 พจนานุกรม ฉบับมติชน โดย สำนักพจนานุกรมมติชน

1.2.4 พจนานุกรมนอกราชบัณฑิต โดย สำนักพจนานุกรมมติชน

1.2.5 ภาษิต คำพังเพย สำนวนไทย โดย ราชบัณฑิตยสถาน

1.2.6 สารานุกรม สุภาษิต คำพังเพย สำนวนไทย โดย

ดร.กรองแก้ว ฉายสภาวะธรรม

1.2.7 สำนวนไทย โดย ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์)

1.2.8 สำนวนไทยใช้ให้เป็น โดย ไพโรจน์ อยู่มนต์เกียรติ

1.2.9 สุภาษิต สำนวนไทย และคำพังเพย โดยฝ่ายวิชาการ

สำนักพิมพ์แมสพับลิชชิง

2. ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 คัดเลือกข้อมูลที่มีคำว่าข้าวประกอบในคำศัพท์ สำนวน สุภาษิต และคำพังเพย ที่มีความหมายเชิงเปรียบเทียบ และไม่ปรากฏซ้ำกัน

2.2 บันทึกข้อมูลที่เก็บมาจากแหล่งข้อมูลทั้ง 9 เล่ม ซึ่งมีจำนวนข้อมูลทั้งสิ้น 36 สำนวน พร้อมทั้งคำอธิบายความหมายของทุกสำนวน โดยผู้วิจัยได้บันทึกลงในโปรแกรม Microsoft Word

2.3 วิเคราะห์ข้อมูล โดยดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

2.3.1 วิเคราะห์การถ่ายโยงความหมายจากแวดวงความหมายต้นทางไปยังความหมายปลายทางของสำนวนที่ประกอบด้วยคำว่า “ข้าว” ตามแนวคิดทฤษฎีอรรถศาสตร์ปริชาน (Cognitive Semantics)

2.3.2 วิเคราะห์มโนทัศน์ (conceptual metaphor) จากการใช้อุปลักษณ์ “ข้าว” ว่าสามารถแสดงให้เห็นถึงมโนทัศน์ของคนไทยจากการใช้สำนวนที่มีคำ “ข้าว” ประกอบ

3. ชี้นำเสนอผลงาน

การศึกษาครั้งนี้ ได้นำเสนอผลการศึกษาในแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 บทนำ

ส่วนที่ 2 ประเภททางความหมายของอุปลักษณ์ “ข้าว”

ส่วนที่ 3 มโนทัศน์ของการใช้อุปลักษณ์ “ข้าว” และอภิปรายผลที่เกี่ยวข้องกับการใช้อุปลักษณ์ “ข้าว”

ส่วนที่ 4 อภิปรายผล

ขอบเขตและกรอบแนวคิด

การศึกษาอุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์เกี่ยวกับ “ข้าว” ในสังคมไทยมีขอบเขตและกรอบแนวคิดการศึกษา ดังนี้

1. กำหนดขอบเขตในการศึกษาคำว่า “ข้าว” ที่ปรากฏในคำศัพท์สำนวน สุภาษิต และคำพังเพย เฉพาะภาษาไทยมาตรฐาน โดยไม่รวมภาษาถิ่น
2. การวิเคราะห์อรรถลักษณะใช้แนวคิดการจำแนกอรรถลักษณะตามแนวของ Nida (1975)
3. นำความหมายที่ได้จากการจำแนกอรรถลักษณะมาวิเคราะห์การถ่ายโยงทางความหมายโดยใช้แนวคิดทฤษฎีอรรถศาสตร์ปริชาน

ประเภททางความหมายของอุปลักษณ์ “ข้าว”

ผู้วิจัยวิเคราะห์ความหมายของคำว่า “ข้าว” เมื่อข้าวเป็นอุปลักษณ์ตามแนวอรรถศาสตร์ปริชาน จากข้อมูลที่ปรากฏในสำนวน สุภาษิต รวมทั้งวิเคราะห์กระบวนการถ่ายโยงความหมายของอุปลักษณ์ “ข้าว” ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

“ข้าว” เมื่อปรากฏในบริบทต่างๆ ทำให้เกิดความหมายที่หลากหลาย โดยราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้นิยามคำว่า “ข้าว” ว่า หมายถึง ไม้ล้มลุกหลายชนิดหลายสกุลวงศ์ เมล็ดเป็นอาหารหลัก มีหลายพันธุ์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 184) เมื่อ “ข้าว” นำไปใช้ในสำนวน สุภาษิต และคำพังเพย จะมีความหมายตามบริบทที่อ้างอิงถึงสิ่งอื่น เช่น สำนวนที่ว่า “หนูกตถึงข้าวสาร” หมายถึง ผู้ชายที่มีฐานะไม่ค่อยดีได้แต่งงานกับผู้หญิงที่ร่ำรวย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 1251) จะเห็นว่า “ข้าวสาร” ในบริบทนี้ไม่ได้อ้างอิงถึงเมล็ดที่ได้จากพืช ใช้เป็นอาหาร แต่มีความหมายอ้างอิงถึงความมั่งมี ความร่ำรวย คำว่า “ข้าว” ในบริบทดังกล่าวนี้ จึงจัดว่าเป็น “อุปลักษณ์” ทั้งนี้การพิจารณาลักษณะการเป็นอุปลักษณ์จะพิจารณาจากความหมายทางรูปภาษาเป็นเกณฑ์ กล่าวคือ หาก “ข้าว” ที่ปรากฏในสำนวนมีความหมายไม่ตรงตามความหมายประจำ รูปภาษา และอยู่ในลักษณะของการเปรียบเทียบ ให้จัดว่า “ข้าว” ที่ปรากฏในบริบทสำนวนนั้นเป็นอุปลักษณ์

จากข้อมูลพบว่าอุปลักษณ์ของ “ข้าว” สามารถจำแนกออกเป็นประเภทต่างๆ ตามความหมายได้ จำนวน 10 ประเภท ดังต่อไปนี้

1. อุปลักษณะเครื่องบริโภคน้ำ

บริโภคน้ำ หมายถึง กิน ใช้เฉพาะอาการที่ทำให้ล่องลำคอไปสู่กระเพาะ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 608) จากข้อมูลพบว่า “ข้าว” ในสำนวนที่หมายถึง เครื่องบริโภคน้ำ ได้แก่ กินน้ำตาต่างข้าว ข้าวยากหมากแพง หน้าเหล้า หน้าข้าว ตวงยั้งข้าว

อุปลักษณะเครื่องบริโภคน้ำ คือ รูปภาษาที่ความหมายอ้างอิง ของกิน สิ่งที่มีมนุษย์ใช้กินเพื่อดำรงชีวิต หมายถึง ของว่าง ขนม ผลไม้ ตัวอย่างเช่น “หน้าเหล้าหน้าข้าว” มีความหมายว่า กำลังอยู่ในวงร่วมรับประทานอาหาร ทั้งนี้ “ข้าว” ในตัวอย่างไม่ได้หมายความถึงเมล็ดของพืชที่นำมาหุงเท่านั้น แต่มีความหมายเป็นสิ่งที่ใช้บริโภคน้ำ

2. อุปลักษณะมนุษย์

มนุษย์ หมายถึง สัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล สัตว์ที่มีจิตใจสูง คน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 832) จากข้อมูลพบว่า “ข้าว” ในสำนวนที่หมายถึง มนุษย์ ได้แก่ ข้าวคอยฝน ข้านอกเจ้าข้าวนอกนา ข้าวนอกหม้อ ชายข้าวเปลือก หญิงข้าวสาร ลูกข้าวนึ่ง ลูกข้าวเหนียว

อุปลักษณะมนุษย์ คือ รูปภาษาที่ความหมายอ้างอิงถึงมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิต สามารถหายใจได้ด้วยตนเอง มีความคิดในการตัดสินใจ สืบพันธุ์ ขยายพันธุ์ได้ อยู่ภายใต้เงื่อนไขกฎของสังสาร คือ มีเกิด แก่ เจ็บ และตาย ตัวอย่างเช่น “ลูกข้าวเหนียว” เป็นการเปรียบเทียบคนที่มีมาจากภาคอีสาน ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่รับประทานข้าวเหนียว ทั้งนี้ข้าวเหนียวนี้อาจมีเมล็ดขุ่นกว่าข้าวเจ้า เมื่อหุงแล้วเมล็ดจะเหนียวติดกัน แตกต่างจากกลุ่มคนในภาคกลางที่มักรับประทานข้าวเจ้า

3. อุปลักษณะเวลา

เวลา หมายถึง ช่วงระยะเวลาที่ยาวนานที่มีอยู่หรือเป็นอยู่ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 1086) จากข้อมูลพบว่า “ข้าว” ในสำนวนที่หมายถึง เวลา ได้แก่ ก้นหม้อข้าวไม่ทันดำ ข้าวเรียงเม็ด ข้าวใหม่ปลามัน ข้าวหม้อข้าวเดือด ข้าวสารกลายเป็นข้าวสุก

อุปลักษณะเวลา คือ รูปภาพที่ความหมายอ้างอิงถึง ระยะเวลา ช่วงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น สามารถแบ่งได้ 3 ช่วง ได้แก่ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ตัวอย่างเช่น “ข้าวเรียงเม็ด” หมายถึง ช่วงเวลาพักผ่อนหลังอาหารว่าเป็นเวลาให้ข้าวเรียงเม็ด เป็นสำนวนที่ใช้เปรียบเทียบกับช่วงเวลาให้อาหารย่อย

4. อุปลักษณะบุญคุณ

บุญคุณ หมายถึง พระคุณ การให้ความช่วยเหลือ จากข้อมูลพบว่า “ข้าว” ในสำนวนที่หมายถึง บุญคุณ ได้แก่ กินข้าวสุก อย่าให้เสียข้าวสาร ข้าวแดงแกงร้อน ข้าวก้นบาตร ข้าวไม่มีียง

อุปลักษณะบุญคุณ คือ รูปภาพที่ความหมายอ้างอิงถึงความรู้สึกที่เกิดขึ้นหลังจากการพึ่งพาอาศัย ที่มนุษย์พึงสำนึกในพระคุณ และเป็นสิ่งที่ควรตอบแทน ตัวอย่างเช่น “ข้าวก้นบาตร” หมายถึง อาหารเหลือจากพระฉันแล้วที่ศิษย์วัดได้อาศัยกิน เป็นการกล่าวถึงคนที่อาศัยอยู่วัด กินข้าวที่เหลืออยู่ติดๆ ก้นบาตรหลังจากที่ตักออกสำหรับให้พระฉันแล้ว ซึ่ง “ข้าว” นี้ ทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ถือว่าเป็นบุญเป็นคุณจึงตอบแทนด้วยการช่วยพระสงฆ์ ทำงานเล็กๆ น้อยๆ ในวัด

5. อุปลักษณะอาชีพ

อาชีพ หมายถึง การเลี้ยงชีวิต การทำมาหากิน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 1362) จากข้อมูลพบว่า “ข้าว” ในสำนวนที่หมายถึง อาชีพ ได้แก่ ตำข้าวสารกรอกหม้อ ทูบหม้อข้าว

อุปลักษณะอาชีพ คือ รูปภาพที่ความหมายอ้างอิงถึงกิจการที่มนุษย์ทำเพื่อหาเลี้ยงชีวิต ตัวอย่างเช่น “ตำข้าวสารกรอกหม้อ” หมายถึง หาเพียงแค่ออกินไปมื้อหนึ่งๆ ทำพอให้เสร็จไปชั่วคราวหนึ่งๆ “ข้าวสาร” ในที่นี้หมายถึง การทำมาหากินแค่ออกระหว่างชีวิตเป็นครั้งคราวไป มาจากการที่คนในสมัยก่อน เวลาจะกินข้าวต้องตำข้าวเพื่อให้เปลือกกะเทาะออกเสียก่อน การตำข้าวสารกรอกหม้อจึงเป็นการออกแรงตำข้าวเปลือกให้ได้ข้าวสารแค่ออกินเป็นมื้อๆ โดยไม่ได้สำรองเผื่อไว้สำหรับมื้ออาหารถัดไป ต่างจากปัจจุบันที่ข้าวสารได้มาจากการขัด

สีข้าวจากโรงงานซึ่งใช้เครื่องจักร ทำให้ได้ข้าวสารจำนวนมากกว่า และสะดวกในการนำมาหุง

6. อุปลักษณะผลประโยชน์

ผลประโยชน์ หมายถึง สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้ ผลที่ได้ตามต้องการ สิ่งที่เป็นผลดี หรือเป็นคุณ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 665) จากข้อมูลพบว่า “ข้าว” ในสำนวนที่หมายถึง ประโยชน์ ได้แก่ ไก่ไม่กินข้าว เปลือก เปลือกข้าวสุก ไม่ได้เบี่ยออกข้าว ไม่ได้เบี่ยเอาข้าว หุงข้าวประชดหมาหมาเห็นข้าวเปลือก

อุปลักษณะผลประโยชน์ คือ รูปภาพาที่ความหมายอ้างอิงข้อได้เปรียบ ผลกำไร สิ่งที่ดีอันอำนวยให้ผู้นั้นได้ในสิ่งที่ต้องการ ตัวอย่างเช่น “หมาเห็นข้าวเปลือก” หมายถึง เห็นแล้วทำอะไรไม่ได้ เป็นประโยชน์กับผู้อื่น “ข้าวเปลือก” ในที่นี้ หมายถึง ผลประโยชน์ที่ไม่สามารถเอามาใช้ หรืออำนวยความสะดวกให้แก่ตนได้ เปรียบดังเช่นหมาเห็นข้าว แต่กินไม่ได้เพราะเป็นข้าวเปลือก

7. อุปลักษณะเงิน

เงิน หมายถึง วัตถุที่ใช้วัดราคาในการซื้อขายแลกเปลี่ยน ใช้ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 280) จากข้อมูลพบว่า “ข้าว” ในสำนวนที่หมายถึง เงิน ได้แก่ ค่าข้าวสุก ตกข้าว หนุตกถึงข้าวสาร

อุปลักษณะเงิน คือ รูปภาพาที่ความหมายอ้างอิง วัตถุที่ใช้ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย สามารถนำมาใช้เพื่อให้มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดี และสะดวกสบาย ตัวอย่างเช่น “หนุตกถึงข้าวสาร” หมายถึง ผู้ชายที่มีฐานะไม่ค่อยดี แต่ได้แต่งงานกับผู้หญิงที่ร่ำรวย เปรียบเสมือนหนูที่ตกลงไปในถังข้าวที่มีข้าวสารปริมาณมาก ดังนั้นถึงจะปีนขึ้นไม่ได้ แต่หนูตัวนั้นไม่มีวันอดตาย เช่นเดียวกันคนที่ได้แต่งงานกับคนร่ำรวยก็จะมีกินตลอดชาติ “ถึงข้าวสาร” ในที่นี้หมายถึง ฐานะที่ร่ำรวยมีเงินมากพอที่จับจ่ายใช้สอยเพื่อความสุขความสบายอย่างที่ต้องการ

8. อุปลักษณะคุณสมบัติหรือคุณลักษณะ

จากข้อมูลพบใช้ “ข้าว” ในความหมายเปรียบที่แสดงถึงคุณสมบัติหรือคุณลักษณะ จำนวน 2 ลักษณะ ดังนี้

8.1 ความสบาย

ความสบาย หมายถึง การอยู่ดีกินดี เป็นที่สุขกายสุขใจ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542, หน้า 1122) จากข้อมูลพบว่า “ข้าว” ในสำนวนที่หมายถึง ความสบาย ได้แก่ กินข้าวร้อนนอนตื่นสาย กินข้าวร้อนนอนกับหมา กินข้าวเย็นเป็นพระยา

อุปลักษณะความสบาย คือ รูปภาษาที่ความหมายอ้างอิงคุณสมบัติที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจ ไม่ต้องลำบาก ไม่ต้องดิ้นรน ตัวอย่างเช่น “กินข้าวร้อนนอนนอนตื่นสาย” หมายถึง เจ้านาย หรือผู้ที่อยู่สุขสบาย “ข้าวร้อน” ในที่นี้ หมายถึง ข้าวหรืออาหารที่ปรุงเสร็จใหม่ๆ กำลังร้อนๆ ดังนั้นคนรวย ชนชั้นเจ้านาย หรือคนที่มีความสบายใจไม่ว่าจะตื่นขึ้นในเวลาใด หากต้องการรับประทานอาหารปรุงเสร็จใหม่ ก็ย่อมมีผู้จัดหามาให้ตามต้องการ โดยไม่ต้องลงแรงทำเอง

8.2 ลักษณะที่ไม่งาม

ลักษณะที่ไม่งาม หมายถึง ลักษณะที่ไม่สวย ไม่น่าพึงพอใจ จากข้อมูลพบว่า “ข้าว” ในสำนวนที่หมายถึง ลักษณะที่ไม่สวย ได้แก่ หน้าข้าวตัง

อุปลักษณะลักษณะที่ไม่งาม คือ รูปภาษาที่ความหมายอ้างอิงถึงคุณลักษณะที่ไม่ก่อให้เกิดความพึงพอใจ “หน้าข้าวตัง” ในที่นี้ หมายถึง ลักษณะของใบหน้าของคนที่ไม่เรียบ มีรอยขรุขระ ซึ่งนำไปเปรียบเทียบกับ “ข้าวตัง” ซึ่งทำจากข้าวสุกที่ติดเป็นแผ่นเกรียมอยู่ที่ก้นหม้อหรือกระทะ นำไปทอดให้พองฟู มีพื้นผิวเป็นปุ่มเป็นแ่ง ไม่ราบเรียบ

9. อุปลักษณะการมีเพศสัมพันธ์

การมีเพศสัมพันธ์ หมายถึง การร่วมเพศระหว่างชายหญิง จากข้อมูลพบว่า “ข้าว” ในสำนวนที่หมายถึง การมีเพศสัมพันธ์ คือ กินข้าวต้มกลางวัน

อุปลักษณการมีเพศสัมพันธ์ คือ รูปภาพที่ความหมายอ้างถึงกริยาของมนุษย์ที่ใช้เพื่อสืบพันธุ์ ขยายพันธุ์ ข้าวต้มเป็นอาหารที่คนจีนนิยมรับประทานในเวลาที่มีอากาศเย็น ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นยามค่ำ เนื่องจากเป็นอาหารร้อน เปรียบกับการมีเพศสัมพันธ์ ที่มักกระทำในเวลากลางคืน แต่เมื่อเปลี่ยนช่วงเวลาการมีเพศสัมพันธ์ จึงเปรียบเหมือนการกินข้าวต้มตอนกลางวัน ซึ่งไม่ตรงตามวิถีปฏิบัติของคนทั่วไป

10. อุปลักษณสิ่งของ

สิ่งของ หมายถึง วัตถุต่างๆ ของหรือข้าวของ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 1191) จากข้อมูลพบว่า “ข้าว” ในสำนวนที่หมายถึง สิ่งของ ได้แก่ เงินทองข้าวของ ทำนาออมข้าว ทำปลาออมเกลือ ได้เบี้ยเอาข้าว

อุปลักษณสิ่งของ คือ รูปภาพที่ความหมายอ้างถึงวัตถุ สิ่งที่เป็นรูปธรรม สามารถจับต้องได้ ตัวอย่างเช่น “ทำนาออมข้าว ทำปลาออมเกลือ” หมายถึง การทำสิ่งใด ถ้ากลัวหมดเปลืองยอมไม่ได้ผลสมบูรณ์ การไม่ยอมเสียในสิ่งที่ควรจะต้องเสีย ก็ยอมจะต้องเสียผลนั้นไป “ข้าว” ในที่นี้ หมายถึง สิ่งทีของ หรือผลิตผล เมื่อปรากฏในสำนวนนี้จึงเป็นการสอนให้คิดถึงผลในภายหน้าว่า ถ้าจะทำการใหญ่แล้ว ไม่ยอมลงทุน ด้วยเหตุที่กลัวสิ้นเปลือง ยอมจะไม่ได้ผลที่ต้องการเปรียบเหมือนชาวนา หากทำนา แล้วเสียดายต้นกล้าที่ปักดำ ไม่คำนึงถึงผลิตผลของข้าวที่จะได้ในวันข้างหน้า หรือคนตากปลาเค็ม ถ้าเสียดายเกลือที่ใช้หมักปลา ปลาก็จะเน่า พ่อค้าจะค้าขายแล้วเสียดายไม่กล้าเสี่ยงลงทุน ยอมไม่ควรหวังถึงผลตามต้องการ

มโนทัศน์ของการใช้อุปลักษณ “ข้าว”

แนวคิดพื้นฐานของการศึกษาอรรถศาสตร์ปริชาน กล่าวถึง อุปลักษณเชิงมโนทัศน์ว่าเป็นการถ่ายโยงความหมายจากความหมายประจำรูปภาพซึ่งเป็นวงความหมายต้นทาง ไปยังความหมายที่ต้องการสื่อสาร ซึ่งเป็นวงความหมาย

ปลายทาง ชัชวดี ศรลัมพ์ (2550) กล่าวถึงวงความหมายต้นทางว่า หมายถึง ความหมายของสรรพสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ หรือดำรงสภาพอยู่ เป็นความหมายที่มีอยู่ประจำสรรพสิ่ง ส่วนวงความหมายปลายทาง เป็นความหมายของสรรพสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ ดำรงสภาพอยู่ ไม่ได้เป็นความหมายประจำสรรพสิ่ง แต่เป็นความหมายที่เกิดจากการเปรียบเทียบเป็นความหมายที่ผู้ใช้ภาษาต้องการอ้างถึงการถ่ายโยงความหมายระหว่างรูปภาษาในวงความหมายต้นทางไปยังรูปภาษาในวงความหมายปลายทางที่มีความหมายเปรียบกับ “ข้าว” มีกระบวนการถ่ายโยงความหมายดังต่อไปนี้

1. ข้าวเป็นเครื่องบริโภคน

จากการศึกษารูปภาษาที่ใช้เป็นอุปลักษณ์ในคำศัพท์ “ข้าว” พบว่ามีการขยายวงความหมายของ “ข้าว” ให้กว้างขึ้น แสดงให้เห็นมโนทัศน์เกี่ยวกับข้าวของคนไทยที่มองว่าข้าวไม่ใช่เป็นเพียงเมล็ดพืช แต่กล่าวรวมถึงเป็นเครื่องบริโภคนอื่นด้วย ตัวอย่างเช่น สำนวน “ข้าวยากมากแพง” หมายถึง ภาวะขาดแคลนทุพภิกขภัย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 186) “ข้าว” เมื่อปรากฏในสำนวนจะมีความหมายตามบริบทเปรียบเหมือนอาหาร ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 1

แสดงถึงการถ่ายโยงความหมายขององค์ประกอบทางด้านความหมายของคำว่า “ข้าว”

จากตัวอย่างมีการนำรูปภาษาที่มีความหมายถึง เครื่องอุปโภค มาใช้เป็นอุปลักษณ์ ซึ่งแสดงให้เห็นมโนทัศน์เกี่ยวกับข้าวของคนไทย จากการถ่ายโยงความหมายจาก แนววงความหมายต้นทางของ “เครื่องบริโภค” ซึ่งหมายถึง สิ่งที่ใช้กินเพื่อดำรงชีวิต ใช้เฉพาะกับสิ่งที่ทำให้ล่วงล้ำออกไปสู่กระเพาะ เพราะ เป็นการถ่ายโยงความหมาย คุณสมบัติของคำจำกลุ่ม (super ordinate) คือ “ของกิน” มาสู่ความหมายของ คำลูกกลุ่ม (hyponym) เมื่อปรากฏในสำนวน “ข้าวยากมากแพง” “ข้าว” ไม่ได้มีความหมายเพียง เมล็ดพืชใช้กินเป็นอาหาร ให้มีความหมายรวมถึง ของกิน

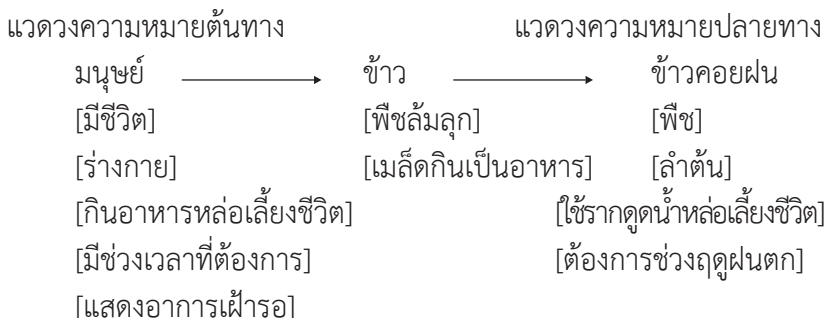
2. ข้าวเป็นมนุษย์

จากการศึกษารูปภาษาที่ใช้เป็นอุปลักษณ์ในคำศัพท์ “ข้าว” พบว่ามีการถ่ายโยงความหมายของ “ข้าว” ซึ่งเป็นไม่ใช่มนุษย์ให้ทำอาการอย่างมนุษย์ แสดงให้เห็นมโนทัศน์เกี่ยวกับข้าวของคนไทยที่มองว่าข้าวไม่ใช่เป็นเพียงเมล็ดพืช แต่หมายถึง มนุษย์

ตัวอย่าง สำนวน “ข้าวคอยฝน” หมายถึง รอคอย (สุภาษิต สำนวนไทย และคำพังเพย, มปป, หน้า 63) “ข้าว” เมื่อปรากฏในสำนวน จะมีความหมายตามบริบทเปรียบเหมือนคนที่ทำอาการรอคอย ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 2

แสดงถึงการถ่ายโยงความหมายขององค์ประกอบทางด้านความหมายของคำว่า “ข้าว”

จากตัวอย่างมีการถ่ายโยงความหมายจากแฉวงความหมายต้นทาง คือ มนุษย์ซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิต บริโภคอาหารเพื่อการดำรงชีวิต มีความต้องการ และแสดงอาการรอสิ่งที่ต้องการ มายังแฉวงความหมายปลายทาง โดยคงความหมายที่เชื่อมโยง คือ มีช่วงระยะเวลาที่ต้องการ โดย “ข้าว” ในสำนวน “ข้าวคอยฝน” เป็นการสังเกตธรรมชาติของต้นข้าวที่ต้องให้น้ำในการหล่อเลี้ยงชีวิต ซึ่งในสมัยก่อนน้ำจะมีตามฤดูกาล ไม่ได้มีการเก็บกัก และปล่อยมาใช้ได้ตลอดปีเช่นปัจจุบัน ดังนั้นในการทำนาจึงต้องรอให้ถึงฤดูฝน เพื่อที่ “ต้นข้าว” จะได้เจริญเติบโต

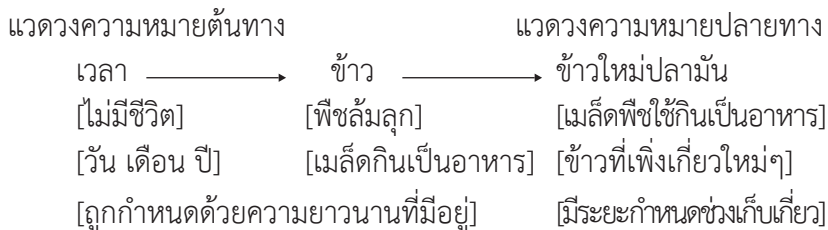
3. ข้าวเป็นเวลา

จากการศึกษาภาษาที่ใช้เป็นอุปลักษณ์ในคำศัพท์ “ข้าว” พบว่ามีการถ่ายโยงความหมายของ “ข้าว” เป็นช่วงเวลา แสดงเหตุการณ์ บอกระยะ แสดงให้เห็นมิติสัมพันธ์เกี่ยวกับข้าวของคนไทยที่มองว่าข้าวไม่ใช่เป็นเพียงเมล็ดพืช แต่มีมุมมองที่รวมถึง ฤดูกาล หรือช่วงเวลาตั้งแต่การเริ่มต้นดำนา ปลูกข้าว จนถึงระยะเวลากการเก็บเกี่ยวผลผลิต

ตัวอย่าง สำนวน “ข้าวใหม่ปลามัน” หมายถึง ช่วงเวลาที่สามีภรรยาเพิ่งแต่งงานกันใหม่ๆ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542, หน้า 187) “ข้าวใหม่” เมื่อปรากฏในสำนวน จะมีความหมายตามบริบทเปรียบเหมือนระยะเวลาที่มีความสุขสดชื่น ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 3

แสดงถึงการถ่ายโยงความหมายขององค์ประกอบทางด้านความหมายของคำว่า “ข้าวใหม่”

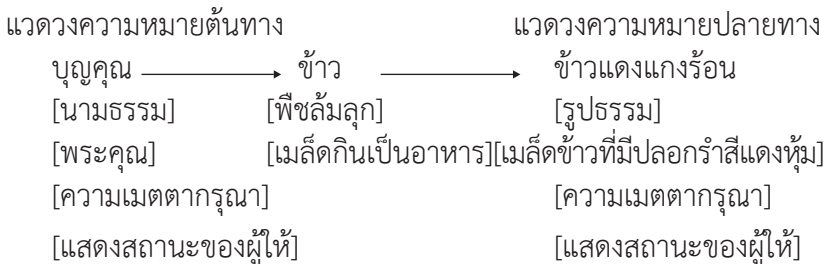
จากตัวอย่างมีการถ่ายทอดความหมายจากแวดวงความหมายต้นทางที่แสดงคุณสมบัติด้าน [ระยะกำหนด] มีการถ่ายทอดจากบริบททางสังคมที่มีเกิดจากการสังเกตว่า ช่วงเวลาน้ำลดตอนเดือนธันวาคมและเดือนมกราคม เป็นช่วงที่ขาวนาเก็บเกี่ยวข้าวใหม่ เป็นข้าวไม่ค้างปี และเป็นช่วงเวลาเดียวกับระยะเวลาที่ปลาเริ่มวางไข่ ทำให้ปลามีรสชาติอร่อย เพราะมีมันมาก ฉะนั้นข้าวใหม่ปลามัน จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในระยะเวลาที่ตรงกัน และปลายังเป็นอาหารที่ใช้กินร่วมกับข้าวด้วย ทำให้คนสมัยก่อนต่างเฝ้ารอที่จะกินข้าวใหม่ และปลามันพร้อมกัน (กรองแก้ว ฉายสภาวะธรรม, 2537, หน้า 32) เมื่อ “ข้าวใหม่” ปรากฏในสำนวน จึงมีการถ่ายทอดความหมายไปยังแวดวงความหมายปลายทาง คือ ระยะเวลาที่เพิ่งเริ่มต้น เป็นช่วงเวลาที่เหมาะพอดี

4. ข้าวเป็นบุญคุณ

จากการศึกษาภาษาที่ใช้เป็นอุปลักษณ์ในคำศัพท์ “ข้าว” พบว่ามีการถ่ายทอดความหมายของ “ข้าว” ให้เป็นความรู้สึก การรับรู้ต่อการกระทำของมนุษย์ แสดงให้เห็นมโนทัศน์เกี่ยวกับข้าวของคนไทยที่มองว่าข้าวไม่ใช่เป็นเพียงเมล็ดพืช หากแต่ยังมีความหมายถึง สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความกตัญญู รู้คุณ ตัวอย่างสำนวน “ข้าวแดงแกงร้อน” หมายถึง บุญคุณ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 185) “ข้าวแดง” เมื่อปรากฏในสำนวน จะมีความหมายตามบริบทเปรียบเหมือนการได้รับความเมตตาจากผู้มีพระคุณจนเกิดเป็นบุญคุณดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 4

แสดงถึงการถ่ายทอดความหมายขององค์ประกอบทางด้านความหมายของคำว่า “ข้าวแดง”

จากตัวอย่างมีการถ่ายทอดความหมายที่แสดงคุณสมบัติ [แสดงสถานะของผู้ให้] โดยวงความหมายต้นทางนั้นเป็นคุณสมบัติของนามธรรม ส่วนวงความหมายปลายทางจะเป็นคุณสมบัติของสิ่งที่เป็นรูปธรรม ซึ่งต้องตีความหมายจากบริบททางสังคมในเรื่องของการกิน “ข้าวแดง” ว่าเป็นเมล็ดข้าวที่ไม่ได้ขัดสี กินในกลุ่มคนที่ตำข้าวกินเอง ข้าวจึงยังติดเปลือกรำสีแดงหุ้มอยู่ ส่วนคนที่มีฐานะดีมักกินข้าวขัดขาว ซึ่งซื้อจากโรงสีข้าว การให้ข้าวแดงจึงเป็นการเปรียบเทียบกับ การให้ความช่วยเหลือแก่คนที่มีสถานภาพด้อยกว่า อาทิ คนที่มีฐานะต่ำกว่า จึงเกิดเป็นบุญคุณระหว่างผู้ให้และผู้รับ

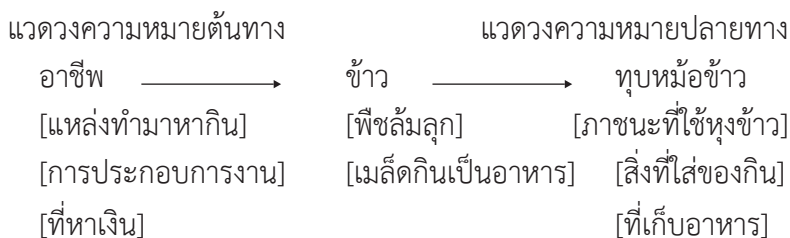
5. ข้าวเป็นอาชีพ

จากการศึกษารูปภาษาที่ใช้เป็นอุปลักษณ์ในคำศัพท์ “ข้าว” พบว่ามี การถ่ายทอดความหมายของ “ข้าว” ความรับผิดชอบต่อการหาเลี้ยงตนเองของมนุษย์ เพื่อการดำรงชีวิต แสดงให้เห็นมโนทัศน์เกี่ยวกับข้าวของคนไทยที่มองว่า ข้าวไม่ใช่เป็นเพียงเมล็ดพืช แต่หมายถึง อาชีพ

ตัวอย่างเช่น สำนวน “ทุบหม้อข้าว” หมายถึง ตัดอาชีพ ทำลายหนทางทำมาหากิน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 535) “หม้อข้าว” เมื่อปรากฏใน สำนวน จะมีความหมายตามบริบทเปรียบเหมือนอาชีพ

แผนภาพที่ 5

แสดงถึงการถ่ายทอดความหมายขององค์ประกอบทางด้านความหมายของคำว่า “หม้อข้าว”

จากตัวอย่างมีการถ้อยความหมายที่แสดงคุณสมบัติของบ่อเกิด หรือ ศูนย์รวมของที่มา โดยวงความหมายต้นเป็นแหล่งที่ทำให้เกิดรายได้ นำไปใช้ซื้ออาหารดำรงชีวิต ถ้อยความหมายปลายทางที่เป็นภาชนะที่เป็นแหล่งอาหาร

6. ข้าวเป็นประโยชน์

จากการศึกษารูปภาษาที่ใช้เป็นอุปลักษณ์ในคำศัพท์ “ข้าว” พบว่ามีการถ้อยความหมายของ “ข้าว” ว่าเป็นสิ่งที่เป็นผลดี เป็นคุณ เป็นสิ่งที่ต้องการ แสดงให้เห็นมโนทัศน์เกี่ยวกับข้าวของคนไทยที่มองว่าข้าวไม่ใช่เป็นเพียงเมล็ดพืช แต่หมายถึง ประโยชน์

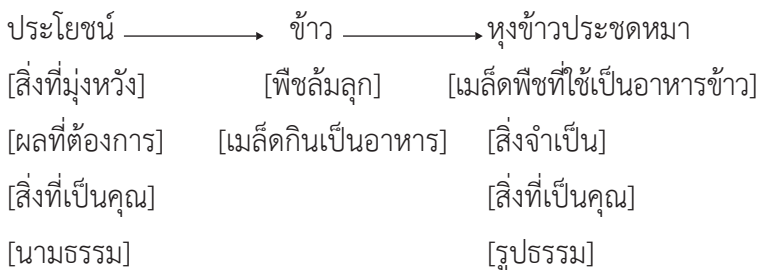
ตัวอย่าง สำนวน “หุงข้าวประชิดหมา” หมายถึง ทำประชิดหรือแฉกดัน ซึ่งรังแต่จะเสียประโยชน์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 1297) “ข้าว” เมื่อปรากฏในสำนวนจึงมีความหมายตามบริบทเปรียบเหมือนประโยชน์ ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 6

แสดงถึงการถ้อยความหมายขององค์ประกอบทางด้านความหมายของคำว่า “ข้าว”

แวดวงความหมายต้นทาง

แวดวงความหมายปลายทาง

จากตัวอย่างมีการถ้อยความที่แสดงคุณสมบัติความเป็นนามธรรมไปสู่ความเป็นรูปธรรมของวงความหมายปลายทางว่าสิ่งที่เป็นต้องการในสำนวน “หุ่ข้าวประชิดหมา” เป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดประโยชน์กับบุคคลอื่น และตัวเองต้องเสียผลประโยชน์นั้นเพราะการประชิด

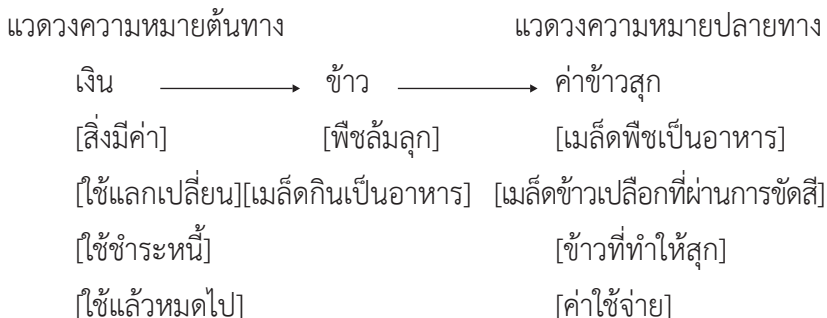
7. ข้าวเป็นเงิน

จากการศึกษาภาษาที่ใช้เป็นอุปลักษณณ์ในคำศัพท์ “ข้าว” พบว่ามีการถ้อยความหมายของ “ข้าว” จากของกินให้เป็นวัตถุที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนหรือการชำระหนี้ตามกฎหมาย แสดงให้เห็นมโนทัศน์เกี่ยวกับข้าวของคนไทยที่มองว่าข้าวไม่ใช่เป็นเพียงเมล็ดพืช แต่หมายถึง เงิน

ตัวอย่าง สำนวน “ค่าข้าวสุก” หมายถึง เงินที่ซื้อมา (สำนักพิมพ์มติชน, 2545, หน้า 30) “ข้าวสุก” เมื่อปรากฏในสำนวน จะมีความหมายตามบริบทเปรียบเหมือนเงิน ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 7

แสดงถึงการถ้อยความหมายขององค์ประกอบทางด้านความหมายของคำว่า “ข้าวสุก”

จากตัวอย่างมีการถ่ายโยงความหมายที่มีคุณสมบัติของการใช้จ่าย การหมดเปลืองของแฉวงความหมายต้นทางไปสู่แฉวงความหมายปลายทาง เนื่องจาก “ข้าวสุก” คือ ข้าวสารที่หุงเสร็จแล้ว พร้อมรับประทาน ซึ่งต้องมีค่าใช้จ่ายเรื่องตั้งแต่การเก็บเกี่ยว กับขัดสี การทำให้สุก เมื่อไปปรากฏในสำนวน “ค่าข้าวสุก” ค่าใช้จ่ายจึงมีความหมายถึง เงิน

8. ข้าวเป็นคุณสมบัติหรือคุณลักษณะ

จากข้อมูลพบใช้ “ข้าว” ในความหมายที่แสดงถึงคุณสมบัติหรือคุณลักษณะ จำนวน 2 ลักษณะ ดังนี้

8.1 ความสบาย

จากการศึกษาภาษาที่ใช้เป็นอุปลักษณ์ในคำศัพท์ “ข้าว” พบว่ามีการถ่ายโยงความหมายของ “ข้าว” จากของกินให้เป็นความสะดวกรสบาย ความเป็นอยู่ที่ไม่ลำบาก แสดงให้เห็นมโนทัศน์เกี่ยวกับข้าวของคนไทย ที่มองว่าข้าวไม่ใช่เป็นเพียงเมล็ดพืช แต่หมายถึง ความสบาย

ตัวอย่าง สำนวน “กินข้าวร้อนนอนตื่นสาย” หมายถึง บุคคลชั้นเจ้าคุณมูลนาย หรือผู้ที่อยู่สุขสบาย (ขุนวิจิตรมาตรา, 2541, หน้า 30) “ข้าวร้อน” เมื่อปรากฏในสำนวน จะมีความหมายตามบริบทเปรียบเหมือนความสบาย ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 8

แสดงถึงการถ่ายโยงความหมายขององค์ประกอบทางด้านความหมายของคำว่า “ข้าวร้อน”

แฉวงความหมายต้นทาง		แฉวงความหมายปลายทาง
ความสบาย	ข้าว	กินข้าวร้อนนอนตื่นสาย
[ความเป็นอยู่]	[พืชล้มลุก]	[ข้าวสารที่ทำให้สุกใหม่]
[ความรู้สึกสะดวก]	[เมล็ดกินเป็นอาหาร]	[ข้าวที่พร้อมกิน]
[มีสิ่งอำนวยความสะดวก]		[มีคนอำนวยความสะดวก]

จากตัวอย่างมีการถ่ายทอดความหมายที่มีคุณสมบัติ คือ การอำนวยความสะดวก ซึ่งแฉวงความหมายต้นทางเป็นลิ่งของ และถ่ายทอดไปยังแฉวงความหมายปลายทาง ซึ่งหมายถึง คนที่สร้างความสะดวกสบายให้ “ข้าวร้อน” คือ ข้าวสารที่หุงเสร็จใหม่ๆ พร้อมรับประทานได้ทันที ไม่ต้องทำเอง

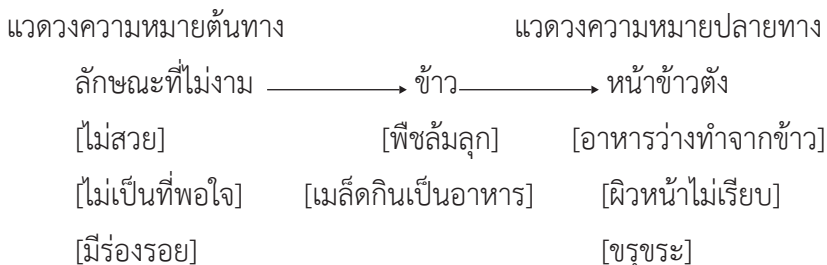
8.2 ลักษณะที่ไม่งาม

จากการศึกษารูปภาษาที่ใช้เป็นอุปลักษณในคำศัพท์ “ข้าว” พบว่ามีการถ่ายทอดความหมายของ “ข้าว” จากของกินให้เป็นลักษณะที่ไม่น่าดู แสดงให้เห็นโนทัศน์เกี่ยวกับข้าวของคนไทยที่มองว่าข้าวไม่ใช่เป็นเพียงเมล็ดพืช แต่หมายถึง ลักษณะที่ไม่สวย ไม่งาม ไม่น่าดู

ตัวอย่าง สำนวน “หน้าข้าวตัง” หมายถึง หน้าซึ่งมีรอยแผลเป็นปรุๆ มักเกิดจากฝีดาษ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 1246) “ข้าวตัง” เมื่อปรากฏในสำนวน จะมีความหมายตามบริบทเปรียบเหมือนสิ่งที่ไม่สวยงาม พื้นผิวไม่เรียบดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 9

แสดงถึงการถ่ายทอดความหมายขององค์ประกอบทางด้านความหมายของคำว่า “ข้าวตัง”

จากตัวอย่างมีการถ่ายโยงความหมายที่แสดงคุณสมบัติของแวดวงความหมายต้นทางของลักษณะที่ไม่งาม คือ ไม่สวย ไม่เป็นที่พอใจ มีร่องรอย ถ่ายโยงไปยังวงความหมายปลายทางที่เกิดจากสำนวน “หน้าข้าวตัง” ว่าเป็นลักษณะของใบหน้าที่ไม่สวย ไม่เรียบเนียน

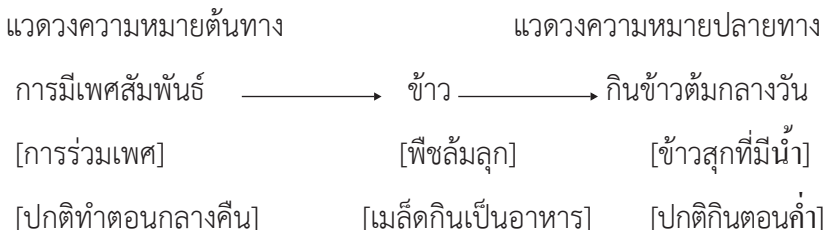
9. ข้าวเป็นการมีเพศสัมพันธ์

จากการศึกษาภาษาที่ใช้เป็นอุปลักษณ์ในคำศัพท์ “ข้าว” พบว่ามีการถ่ายโยงความหมายของ “ข้าว” จากของกินให้เป็นการกระทำ แสดงให้เห็นมโนทัศน์เกี่ยวกับข้าวของคนไทยที่มองว่าข้าวไม่ใช่เป็นเพียงเมล็ดพืช แต่หมายถึง การกระทำ

ตัวอย่าง สำนวน “กินข้าวต้มกลางวัน ” หมายถึง ร่วมเพศกลางวัน มักหมายเอาช่วงเวลาพักเที่ยง (สำนักพิมพ์มติชน, 2547, หน้า 88) “ข้าวต้ม” เมื่อปรากฏในสำนวน จะมีความหมายตามบริบทเปรียบเหมือนการมีเพศสัมพันธ์ ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 10

แสดงถึงการถ่ายโยงความหมายขององค์ประกอบทางด้านความหมายของคำว่า “ข้าวต้ม”

จากตัวอย่างมีการถ่ายโยงความหมายที่แสดงคุณสมบัติเวลาของการกระทำจากจากแฉวงความหมายต้นทาง คือ ช่วงเวลากลางคืน ไปยังแฉวงความหมายปลายทางคือ การมีเพศสัมพันธ์ ซึ่งเป็นการกระทำที่ปกติกระทำยามวิกาล เช่นเดียวกับ “ข้าวต้ม” ที่เป็นอาหารที่คนจีนนิยมรับประทานตอนค่ำๆ เทียบกับการมีเพศสัมพันธ์ ที่มักทำตอนกลางคืน เมื่อเปลี่ยนเป็นเวลากลางวัน จึงเปรียบกับการกินข้าวต้มตอนกลางวัน ซึ่งไม่ใช่เวลาที่ปฏิบัติกันโดยทั่วไป

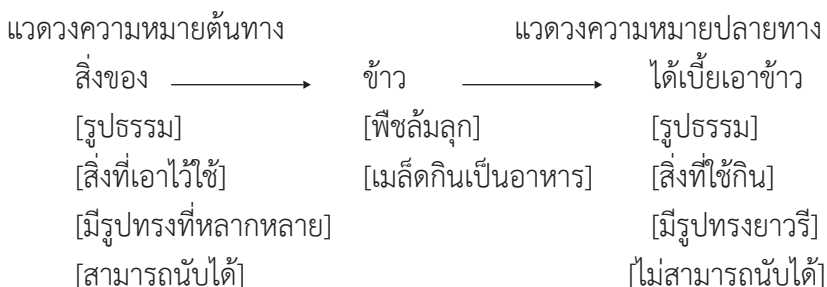
10. ข้าวเป็นสิ่งของ

จากการศึกษารูปภาษาที่ใช้เป็นอุปลักษณะในคำศัพท์ “ข้าว” พบว่ามีการถ่ายโยงความหมายของ “ข้าว” จากของกินให้เป็นวัตถุ สิ่งของ แสดงให้เห็นมโนทัศน์เกี่ยวกับข้าวของคนไทยที่มองว่าข้าวไม่ใช่เป็นเพียงเมล็ดพืช แต่หมายถึง สิ่งของ

ตัวอย่าง สำนวน “ได้เบี้ยเอาข้าว” หมายถึง มีส่วนได้ด้วย “เบี้ย” หมายถึง เงิน “ข้าว” หมายถึง สิ่งของต่างๆ (ขุนวิจิตรมาตรา, 2541, หน้า 72) “ข้าว” เมื่อปรากฏในสำนวน จะมีความหมายตามบริบทเปรียบเหมือนสิ่งของเครื่องใช้ ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 11

แสดงถึงการถ่ายโยงความหมายขององค์ประกอบทางด้านความหมายของคำว่า “ข้าว”

สำนวน “ได้เบี้ยเอาข้าว” “เบี้ย” หมายถึงเงิน “ข้าว” คือ ข้าว ซึ่งมักจะพูดรวมๆ ไปกับสิ่งของต่างๆ ตามปกติเรามักพูดว่า “ไม่ได้เบี้ยเอาข้าวอะไรด้วย” แปลว่าไม่ได้มีส่วนได้อะไรด้วยเลย จากความหมายข้างต้นสามารถแสดงความสัมพันธ์ทางการถ้อยความหมายจากแฉวงความหมายต้นของ “สิ่งของ” ว่า มีคุณสมบัติเป็นของใช้ และสามารถที่นับได้ ไปถ้อยความกับความหมายปลายทาง คือ “ข้าว” ซึ่งเป็นของกิน และไม่สามารถนับได้

จากผลการวิเคราะห์การถ้อยความหมายต้นทางไปยังความหมายปลายทางของอุปลักษณ์ “ข้าว” จะพบว่ามีลักษณะการถ้อยความทั้ง 2 ประเภท คือ การถ้อยความหมายเชิงเดี่ยว (Ontological correspondence) ที่มีลักษณะความสัมพันธ์ของการถ้อยความแบบหนึ่งต่อหนึ่ง และการถ้อยความหมายแบบเชิงซ้อน (Epistemic correspondence) ซึ่งมีลักษณะความสัมพันธ์ของการถ้อยความระหว่างสถานะต่างๆ ภายในความหมายเดียวกันก่อนแล้วจึงถ้อยความไปอีกความหมายหนึ่ง (ชัชวดี ศรลัมพ์, 2550)

การอภิปรายผล

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชาน ซึ่งมีแนวคิดพื้นฐานที่ว่าการใช้ภาษาสัมพันธ์กับระบบความคิดของผู้ใช้ภาษา ผลการวิจัยพบว่า ผู้ใช้ภาษาไทยในสังคมไทยนำคำว่า “ข้าว” ไปใช้สื่อความหมายแบบตรงตามความหมายประจำรูปคำ และเพื่อสื่อความหมายในเชิงเปรียบเทียบ “ข้าว” หมายถึง ไม้ล้มลุกหลายชนิดหลายสกุลวงศ์ เมล็ดเป็นอาหารหลัก มีหลายพันธุ์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 184) เมื่อ “ข้าว” นำไปใช้ในสำนวน สุภาษิต และคำพังเพย จะมีความหมายตามบริบทที่อ้างอิงถึงสิ่งอื่น ได้แก่ เครื่องบริโภค มนุษย์ เวลา บุญคุณ อาชีพ ผลประโยชน์ คุณสมบัติ หรือคุณลักษณะ การมีเพศสัมพันธ์ สิ่งของ ซึ่งปรากฏการณ์ทางภาษาลักษณะนี้เรียกว่าอุปลักษณ์ ความหมายของคำว่า “ข้าว” ดังกล่าวนี้นี้ แสดงมโนทัศน์ของ

คนไทยว่า “ข้าว” เป็นสิ่งที่เปรียบได้กับประสบการณ์พื้นฐานของผู้ใช้ภาษา ไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์จากสิ่งแวดล้อม ประสบการณ์ทางร่างกาย ประสบการณ์ทางสังคม และประสบการณ์ทางวัฒนธรรม เนื่องจาก “ข้าว” เป็นพืชที่มีความสำคัญและมีความผูกพันในการดำรงชีวิตของคนไทยโดยเห็นได้จากการใช้สำนวนที่เกี่ยวกับ “ข้าว” อันแสดงมโนทัศน์ของคนไทย จากการถ้อยความหมายของ “ข้าว” ให้มีความหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ การกิน การนอน ค่านิยม ทศนคติ ประสิทธิภาพกลอน (2543) กล่าวว่ามโนทัศน์เป็นการแปลความหมายจากการสัมผัสของคนเรา ทำให้เข้าใจสิ่งแวดล้อมต่างๆ มากขึ้นดังนั้นมโนทัศน์จึงเป็นความคิดความเข้าใจขั้นสุดท้ายของคนๆ หนึ่งที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความเข้าใจและความคิดนั้นเป็นนามธรรม และเป็นข้อสรุปเกี่ยวกับเรื่องนั้นในระยะหนึ่งหรือตลอดไปก็ได้ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของอุษา พฤตชัยวิบูลย์ (2544, หน้า 23) ที่ว่ามโนทัศน์ คือ ความคิดที่เกิดขึ้นในใจ เป็นความรู้ความเข้าใจของมนุษย์ที่มีต่อโลกภายนอก ซึ่งเป็นผลมาจากประสบการณ์ของมนุษย์ ทั้งนี้การพิจารณาความหมายของ “ข้าว” จะต้องอาศัยประวัติที่มาของสำนวนร่วมด้วย เนื่องจากสำนวนเป็นถ้อยคำที่สะท้อนให้เห็นค่านิยม สภาพของสังคมไทยในแง่มุมต่างๆ ที่ผู้ใช้ภาษาในสังคมสังเกต และนำมาใช้กล่าวเปรียบเปรย การตีความจึงต้องอาศัยบริบททางวัฒนธรรม และสังคมร่วมด้วย

บรรณานุกรม

- กรองแก้ว ฉายสภาวะธรรม. (2537). สารานุกรม สุภาษิต คำพังเพย สำนวน
ไทย. กรุงเทพฯ: พิมพ์การ การพิมพ์
- ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์). (2541). สำนวนไทย. กรุงเทพฯ:
บริษัท ส.เอเชียเพลส (1989) จำกัด
- งามพิศ สัตย์สงวน (บรรณาธิการ). (2541). รายงานการวิจัยทางมานุษยวิทยา
เล่ม 1 วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทยและนานาชาติ. กรุงเทพฯ:
บริษัท รามการพิมพ์ จำกัด.
- ชัชวดี ศรีลัมพ์. (2550). อุปลักษณะเชิงมโนทัศน์ในนาฏยภาษา. งบประมาณ
แผ่นดินของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ 2549-
2550.
- บุญศิริ สุวรรณเพ็ชร. (2546). ปทานุกรม สำนวน สุภาษิต และคำพังเพย
ไทย. กรุงเทพฯ: บริษัท ส.เสริมมิตรการพิมพ์ จำกัด
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2549). ย่าขวัญข้าว: วรรณกรรมเพื่อการสืบสาน
ประเพณีพื้นถิ่น. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประกาศรี สีหอำไพ. (2538). วัฒนธรรมทางภาษา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. (2543). ภาษากับความคิด. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เปรมกมล สถิตเดชกัญชร. (2551). การศึกษากระบวนการทางความหมายของ
อุปลักษณะจากอินเทอร์เน็ตในภาษาไทย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- ฝ่ายวิชาการ สำนักพิมพ์แมสพับลิชชิง. (มปป). สุภาษิต สำนวนไทย และคำ
พังเพย. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สำนักพิมพ์แมส พับลิชชิง

- ไพโรจน์ อยู่มนเทียร. (2536). **สำนวนไทยใช้ให้เป็น**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
บริษัท เยลโล่การพิมพ์ จำกัด
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2545). **ภาษี คำพังเพย สำนวนไทย ฉบับ
ราชบัณฑิตยสถาน**. นนทบุรี: สหมิตรพรินต์ติ้ง
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.
2542**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- สำนักพิมพ์มติชน. (2547). **พจนานุกรม ฉบับมติชน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
มติชน
- สำนักพิมพ์มติชน. (2545). **พจนานุกรมนอกราชบัณฑิต**. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์มติชน
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2546). **ข้าว ปลา หมาเก้าหาง ประชุมคำบอกเล่า
เก่าแก่เกี่ยวกับกำเนิดต้นข้าว**. กรุงเทพฯ: บริษัท พิกเนศ พรินต์ติ้ง
เซ็นเตอร์ จำกัด
- อุทุมพร มีเจริญ. (2542). **ความหมายเปรียบเทียบของคำศัพท์อวัยวะร่างกาย
ในภาษาไทย**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร-มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- อุษา พงษ์ชัยวิบูลย์. (2544). **การศึกษาอุปลักษณ์เรื่องการเมืองในภาษา
ไทยตามแนววรรณคดีปริชาน**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิตมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- เอี่ยม ทองดี. (2537). **วัฒนธรรมข้าว: พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา**.
กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมมิก จำกัด.
- Lakoff, George, and Johnson, Mark. (1980). *Metaphor We Live By*.
Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Nida, E.A. (1975). *Componential Analysis of Meaning*. The
Hague: Mouton.